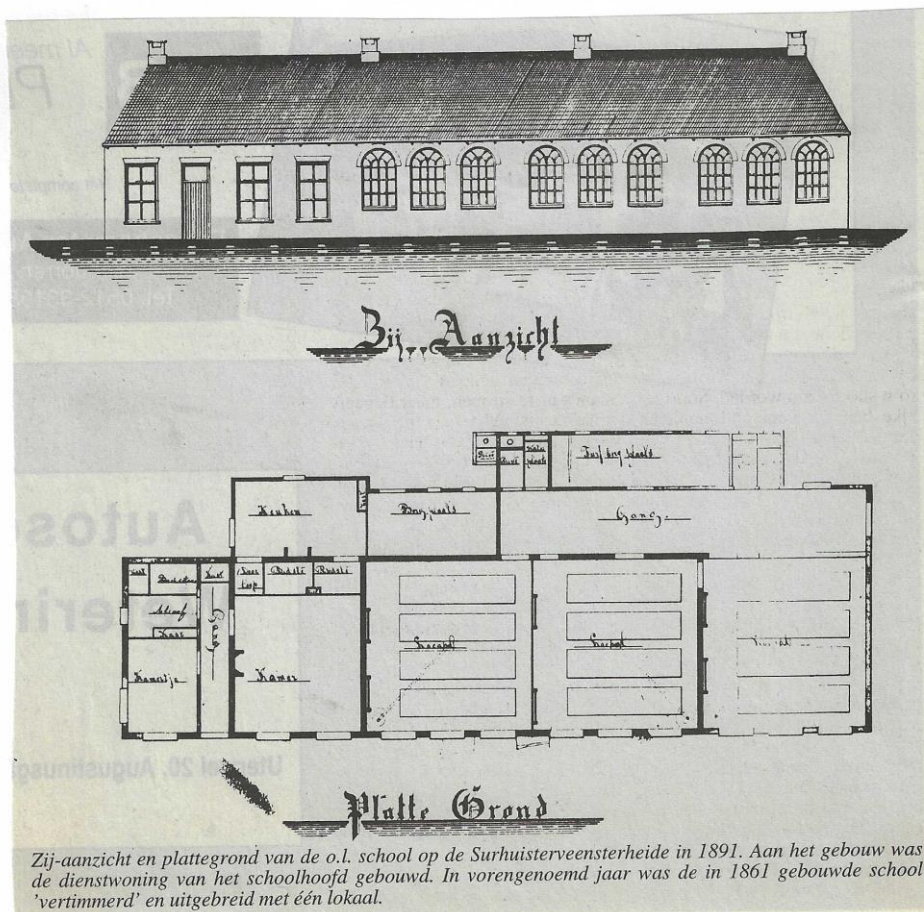

'Het cijfer 2, op het bord geschreven,
werd niet begrepen'

Van een ondermeester op de Surhuisterveensterheide rond 1880

**Door Dirk R. Wildeboer te Buitenpost
secretaris van de Stichting Oud-Achtkarspelen
tel. 0511-541920**

Thomas Fockens, geboren in 1848 te Beerta, was niet voor schoolmeester in de wieg gelegd. Zijn lotgevallen vindt u in dit artikel. Daarnaast wordt nog een indruk gegeven van het schooltoezicht in de 19de eeuw en valt er nog iets te lezen over het dagelijks leven op de heide van Surhuisterveen in 1893.

Inleiding

In de 19e eeuw was het in veel gevallen één onderwijzer, die de school runde op een dorpsschool. Kwam het aantal leerlingen boven een bepaalde grens, dan mocht er een hulponderwijzer worden aangesteld, die ook wel ondermeester werd genoemd. In 1872 gingen Gedeputeerde Staten van Friesland er mee akkoord dat aan de zogenaamde heidescholen in Achtkarspelen (Surhuisterveensterheide (Surhuisterveen), Surhuizumerheide (Harkema) en Twijzelerheide (Twijzel) een ondermeester mocht worden benoemd. Deze scholen hadden allemaal een gemiddeld aantal leerlingen van boven de honderd. Met een zodanig aantal kinderen was een tweede leerkracht beslist geen overdadige luxe en het nodige salaris zeker geen weggegooid geld. Aanvankelijk stelde men de beloning voor de ondermeesters vast op f 300,- per jaar. Maar wat was het geval? Op geplaatste advertenties reageerde geen enkele sollicitant. Zou het tractement te laag zijn? De gemeenteraad maakte er toen maar f 350,- van met nog een toeslag van f 25,-. Misschien lukte het nu wel. Dit kwam ook niet uit, want er kwamen nog geen brieven binnen. Dan nog maar wat geld er tegenaan gooien. Per 1 januari 1873 kwam het salaris op f 400,- met een gratificatie van f 50,- na een jaar diensttijd. "Het lijkt wel een handel in ondermeesters" merkte een gemeenteraadslid op. In de raadsvergadering van 24 oktober 1874 kwam het probleem weer aan de orde. "Het is nog steeds moeilijk hulponderwijzers in de heidescholen te bekomen". De bezoldiging ging weer omhoog en men ging nu tot f 500,- per jaar. Dit hielp voor Surhuizumerheide (Harkema) en voor Twijzelerheide (Twijzel). Hier kon een ondermeester worden benoemd. Maar voor de school op de heide van Surhuisterveen meldde zich nog een enkele sollicitant. De gemeenteraad besloot nu maar op te houden met het plaatsen van oproepen in de kranten, want het had toch geen resultaat. Uiteindelijk lukte het om in 1876 de vacature vervuld te krijgen.

Schaarste bleef aanhouden

Door allerlei oorzaken waren er een jaar later al weer vier vacatures bij de scholen in Achtkarspelen. Om deze plaatsen op te vullen zou weer een probleem worden. De vroede vaders in Buitenpost deden hun best. Opnieuw ging men beraadslagen over verhoging van de tractementen. Het raadslid Hulshoff: "komt de beloning (f 550,-) voor de hulponderwijzers van de drie heidescholen te hoog voor, alleen 's winters is daar behoefte aan hulp. 's Zomers komen er pas 50 leerlingen". Omdat schoolkinderen in de zomer vaak werden ingeschakeld bij het werk op het land, was er veel schoolverzuim. Het lid Berghuis: "acht de beloning voor de heidescholen niet te hoog. Hij betwijfelt het nu nog of

sollicitanten zich zullen opdoen. In deze scholen bestaat naar zijn mening de meeste behoefte aan hulp bij het onderwijs, omdat de leerlingen daar minder ontwikkeld zijn". Met 11 tegen 2 stemmen werd besloten om met ingang van 1 januari 1878 de salarissen te brengen op f 550,- met nog een toeslag voor de drie heidescholen en f 100,- voor de dorpsscholen.

'Niet vrij van eigenwijsheid'

In de zomer van 1879 was de trekking van hulponderwijzer aan de heideschool van Surhuisterveen weer vacant. Gelukkig kwam er een sollicitant opdagen in de persoon van Thomas Fockens.

"Zijn vrouw kan onderricht in de vrouwelijke handwerken geven", vertelde de burgemeester in de raadsvergadering. Maar er was wel wat en dat werd in een besloten vergadering besproken. Het bleek dat "hoofdmeester van Zuiden niet bevriend was met zijn collega in Oudega en om deze reden geen informatie over Fockens kon krijgen". De inlichtingen kwamen nu van de dominee van Oudega en van de schoolopziener. "Meester Fockens is niet vrij van eigenwijsheid en hij heeft vroeger wel een enkele maal misbruik van sterke drank gemaakt. Maar de laatste jaren was er geen sprake van wangedrag". Er was geen andere keus en de benoeming volgde. Op 2 augustus verhuisde Fockens met vrouw en kinderen naar de Surhuisterveensterheide. Het gezin betrof het arbeidershuisje naast de school (Bovenheide 338a). In ieder geval had de school nu weer een volledige personeelsbezetting.

'Een waggelende gang en onzinnig praat'

Bijna zes jaar later reed Fockens een scheve schaats. Wat was er gebeurd? Collega en vriend Rijpstra, die in Surhuisterveen woonde, had een nieuw huis gekregen. Bij de feestelijke inwijding had hij 'een weinig te veel gedronken en dat spijt me zeer. Echter kon ik de reis naar huis zonder hulp volbrengen en zelfs de houtjes bij 't Blauwhuis passeeren'. Maar om thuis te komen moest hij langs het huis van veldwachter Mijnheer. Deze stond toevallig op zijn erf en zag hem aankomen. Dat liep slecht af voor de ondermeester, want Mijnheer maakte procesverbaal op, dat naar het college van burgemeester en wethouders in Buitenpost werd gezonden. Hierin stond geschreven dat: "de hulponderwijzer Thomas Fockens te Surhuisterveensterheide woonachtig, zich had bevonden in een kennelijk staat van dronkenschap op een openbare weg onder het beheer van Surhuisterveensterheide, kenbaar door zijn waggelende en slingerende gang en onzinnig praat".

Verder bleek dat Fockens wel vaker dronken op straat liep na het bezoek van de herberg van Feenstra. De meester begreep wel dat het er niet best voor hem uitzag en hij schreef verschillende brieven naar het gemeentebestuur om het onheil af te wenden. "Veldwachter Mijnheer is er alleen op uit mij een poets te spelen. Het valt hard, maar ik moet schuld bekennen. In den laatsten tijd heb ik te veel drank gebruikt. Ontsla mij niet. Ik bid U heb medelijden met mijn arme vrouw en vijf kinderen, welke dan armer zijn dan de

armste arbeider, omdat ik niet werken kan. Want waarlijk, mijne vrouw is onschuldig, zoo zeker als er een God is".

Het onbegrijpelijke cijfer 2

Het gemeentebestuur, verantwoordelijk voor het onderwijs en de goede gang van zaken, zat raar met het geval in de maag. Onwillekeurig rees nu de vraag hoe hij als onderwijzer in de school functioneerde. Het college had al eens negatieve berichten van de schoolopziener over zijn lesgeven gehad. Het besluit viel om maar eens op school te gaan kijken. Zo stonden op woensdag 11 maart 1885 burgemeester en wethouders van Achtkarspelen onverwacht in de klas van Fockens. Deze gaf op verzoek van de heren een aantal lessen. De eerste les was rekenen op het bord. In het verslag aan de leden van de gemeenteraad werd als volgt hierover geschreven: "Wij kunnen U hiervan mededeelen Mijne Heeren, dat het cijfer 2 door den onderwijzer op het bord geschreven, door geen enkele leerling werd begrepen, welk cijfer of dit was".

Dan volgde een taalles. De kinderen moesten opnoemen welke letters door meester op het bord werden geschreven. Ook dit viel slecht uit. Verschillende kinderen wisten nog geen enkele letter op te noemen. Een enkele kon met veel moeite het woord 'roos' spellen. De conclusie: "De onderwijzer Fockens heeft niet de minste ambitie voor zijne betrekking. Aan gemis van kennis ontbreekt het hem niet, maar het is alleen maar verwaarloozing zijner betrekking".

Weer schreef de ondermeester een lange brief naar de burgemeester in Buitenpost. Hij deed hierin krampachtige pogingen om zich zo veel mogelijk vrij te pleiten.

"Toen u zich woensdag met de drie andere heeren onverwacht in de school vertoonde, was ik, gelijk niet te verwonderen is, geheel verslagen. Anders zou ik U hebben medegedeeld, dat ik kortelings eerst een achttal leerlingen aan de 2de klasse had afgestaan, waardoor natuurlijk het peil van de hoogste afdeling der laagste klasse daalde. Bovendien is 't U Weledelachtbare bekend, dat ik geruime tijd aan eene keelontsteking, waarvan ik nog niet ben genezen, gelaboreerd heb. Thans valt mij 't veel spreken en zingen moeilijk. Ook valt niet te ontkennen dat de kinderen hier niet zoo vabaar zijn als in de dorpen, waardoor ze door de omgeving onwillekeurig opgescherpt worden. Dan hebben we hier in den regel méér schoolverzuim. In de laatste tijd telt mijne klasse 54 tot 76 leerlingen, terwijl gedurende de maand Januari dit getal steeds tusschen de 20 en 30 bleef... Ik maak het af en hoop dat de zaak nu geen verdere gevolgen zal hebben. Mocht ik wel eens hebben gedwaald, vergeef het mij. Ik zal mij steeds gedragen dat U tevreden is".

Het liep slecht af

Maar de zaak had wel gevolgen. Aanvankelijk werd nog aan een schorsing gedacht. Bij nader inzien werd deze straf toch te licht geacht. Het salaris moest dan ook nog worden doorbetaald. Met algemene stemmen werd meester Fockens per 1 april 1885 ontslagen. De huishouding zat nu zonder inkomen. Van wachtgeld of een gouden handdruk had destijds niemand nog gehoord. De woning naast de school moest worden

verlaten. Op 2 november 1885 verhuisde de familie naar Opende. Een paar maanden later was er een vacature van lerares in de nuttige handwerken aan de school op de heide van Surhuisterveen. Van de vrouw van Fockens kwam er een sollicitatiebrief binnen, waarin zij onder meer schreef: "Daar wij thans geheel zonder inkomsten zijn, neem ik de vrijheid mij aan te bieden". Zij kreeg de benoeming niet.

Toezicht op het onderwijs

Naast het toezicht door de rijks-schoolopziener was er een gemeentelijke commissie, die jaarlijks de scholen in Achtkarspelen bezocht. Ook deze commissie was niet bepaald enthousiast over het functioneren van de hulponderwijzer Fockens. Naast de burgemeester, raadsleden en de gemeente-secretaris, waren tevens schoolhoofden, een arts en een dominee wel lid van de commissie. Zo behoorde de doopsgezinde predikant ds. Pekelharing van Surhuisterveen een tijd lang tot dit gezelschap en deze had over bepaalde zaken een uitgesproken mening. In 1889 kwam ter sprake de invloed van de onderwijzers op de leerlingen buiten de school en Pekelharing zei hierover het volgende:

"Bij een groot deel van het publiek heerscht de meening dat de meeste onderwijzers zich van zorgen voor de kinderen buiten de school ontslagen achten. Maar de onderwijzer is onder andere gehouden voor het opleiden tot maatschappelijke deugden en hieruit volgt dat ook aan het gedrag der kinderen in het openbare leven moet worden gewerkt, bijvoorbeeld op de openbare weg.

Het is het hem voor korte tijd nog gebleken dat de jeugd geen begrip heeft van hare verplichting de ouderen het eerst te groeten. Mishandeling van dieren, vechtpartijen, beledigingen van vreemdelingen, zijn niet zeldzaam. In den laatste tijd waren er vele klachten over de onbetamelikheden der jeugd. De nog meestal zoo gebrekkige invloed der ouders moet zekerlijk mede in rekening worden gebracht".

Dominee hoopte dat de aanwezigen het met hem eens waren, maar wist niet exact te vertellen wat er aan te doen. Verschillende schoolhoofden kwamen hierna aan het woord, onder andere

meester Rosingh van Twijzel, die het volgende naar voren bracht:

"Hij beveelt aan dat de onderwijzer, wanneer hij kennis heeft gedragen van wangedrag, er voor het begin van de andere werkzaamheden, er in het algemeen over spreke, het afkeurenswaardige in het licht stelle en op het gemoed werke. De schuldige ver-raadt zich dan gewoonlijk zelf wel door zijn kleur enzovoorts".

Men hield zich omstreeks 1890 ook bezig met de 'reinheid en zindelijkheid' in de scholen en hierover werd het volgende gemeld:

"De Commissie werd opnieuw getroffen door de onzindelijkheid, met name van de vloeren in onderscheidene scholen. Wel is zij overtuigd dat het gebruik van klompen hiervan de voornaamste oorzaak is".

De commissie overwoog om aan het gemeentebestuur voor te stellen het dragen van klompen in de school te verbieden. De ruimte voor de leerlingen in de scholen was overal voldoende, behalve in Harkema. "Maar alleen in de winter; vanwege het hoge schoolverzuim, is daar dan het lokaal overvloedig groot".

Dagelijks leven

In het voorjaar van 1893 stond er in deze krant iets over het dagelijkse leven in de buurtschap Surhuisterveensterheide. De naam van de schrijver staat er niet bij, maar het lijkt er veel op, dat dit uit de pen kwam van het hoofd van de openbare school J.G. Schwantje, de opvolger van J. van Zuilen. Het stuk geeft ons, nu ruim een eeuw later, een impressie hoe het leven daar destijds reilde en zeilde.

"Het voorjaarshandwerk nadert te Surhuisterveensterheide zijn einde. De grond is reeds bewerkt en de zaden aan den schoot der aarde toevertrouwd. Spoedig zijn wij dan ook een tijdperk van rust ingetreden, althans wat het landwerk betreft. Vele arbeiders hebben ons verlaten, om elders in de venen, een ruim stuk brood te verdienen. Het werk dat er thuis te doen valt, laten zij door hunne vrouwen en kinderen verrichten, welke laatsten dan vaak genoodzaakt worden de school te verzuim-

men. Zoowel hier op kleine-, als elders op groote schaal, is de tufmakerij in vollen gang. Als dit afgeloopen is, breekt voor vele arbeiders, het maaien in Frieslands greidhoek aan en dan volgt het hooien. Ook verlaten velen ons om de boeren in de bouwhoek van Friesland of Groningen de behulpzame hand te bieden. In den herfst verlangt de oogst alhier vele handen. 's Winters verdient de nijvere man ee, hoewel schamel, stuk brood met het vlechten van matten, matjes, korffjes, schrobbers, snuisterijen, enz. Gaat dan bij de huizen rond, ten einde in den handel een bestaan te vinden. Altijd geeft de nijvere werkman zijne oogen den kost, om de bronnen te ontdekken, waaruit voor hem een, zij het dan ook een schraal bestaan, vloeien kan''.

In de loop der jaren is er veel ten goede veranderd. Maar sommige dingen blijven steeds hetzelfde. Eén hiervan is het vandalisme met de wens dat de politie hier wat meer tegen gaat doen. Het volgende bericht is hiervan een voorbeeld:

''Wie de kerk te Surhuisterveensterheide passeert, verbaast zich

over de verwoesting door baldadige knapen aangericht aan het glaswerk. Ook het schoolgebouw is voortdurend blootgesteld aan de vernielingszucht dier knapen. Het ware te wenschen, dat het toezicht der politie er hier zoodanig op verbeterde, dat aan deze baldadigheden een einde werd gemaakt''.

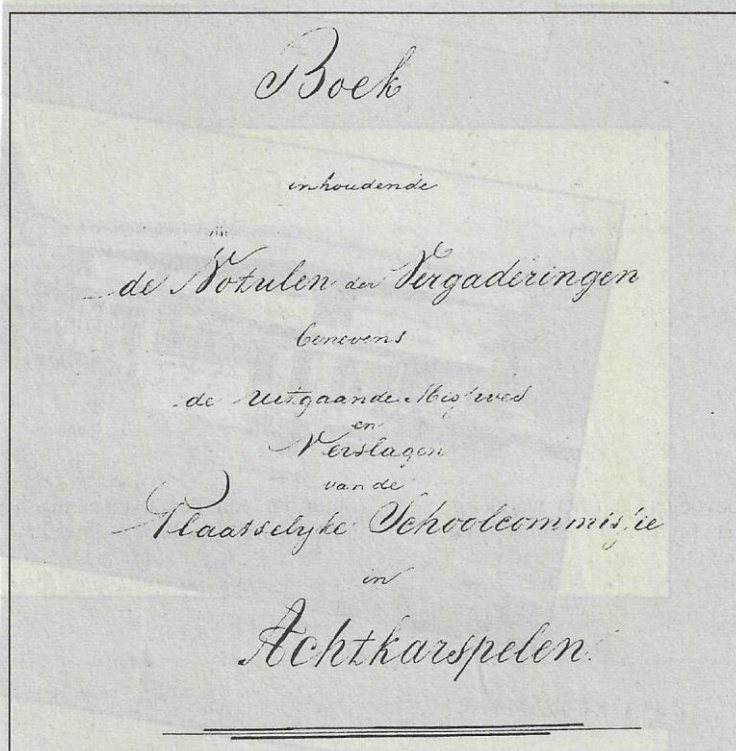
Ten slotte

Nog even terug naar de schoolmeester Thomas Fockens. Bij zijn overlijden in 1917 woonde hij te Opeinde in de gemeente Smallingerland. In de overlijdensakte valt te lezen dat hij stierf op 69-jarige leeftijd en een zoon was van Berend Haikens Fockens en Taliëa Roerbach. Wat in het oog springt is, dat zijn beroep toen koopman was. Misschien had Thomas eerst het verkeerde beroep gekozen en ging het hem beter in de handel.

Bron:

- gemeentearchief van Acht-karspelen. 011 6209 200 13 21

Dit was een publicatie
namens de Stichting
Oud-Achtkarspelen

Waar brengt men
de visch mee naar
de stad?

met de aak

Welke visch heeft
geene schubben?

de aal

Hoe verkoopt men
de olie, in het groot,
bij de kan of bij het
aam?

bij het aam

Wat zegt men
als de bal den
paal raakt?

aan

Welke dieren
eten appels?

de a pen

Waar zit het
koren?

in de aar

Eet de hond liever
brood of een aas?

een aas

Waar rijdt men
op schaatsen?

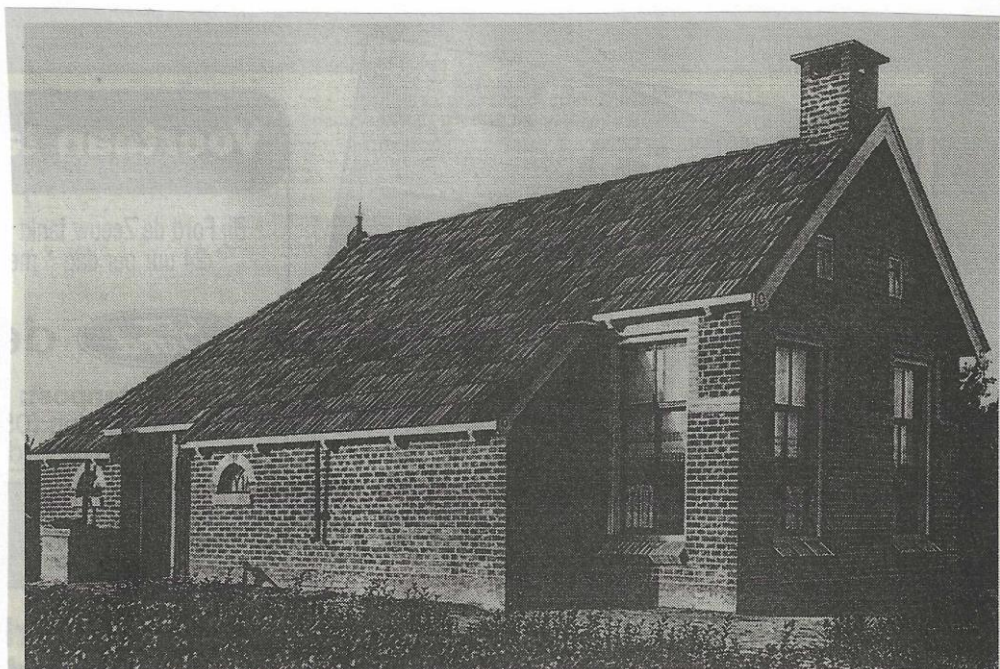

op het ijs

Pagina uit 'Spelend onderwijs' van Nieuwold (1860). De meester werd geacht de vraag voor te lezen en de kinderen konden het antwoord begrijpen zonder het moeizaam spellen uit het oudere z.g. haneboek.

Houten éénkamerwoning met rieten dak in N.O. Friesland omstreeks 1910.

Woningwoning van het boerderijtype op de heide van Surhuisterveen rond 1910.